

‘מלאכת מחשבת אסרה תורה’:
הגדרת איסור מלאכה בשבת בספרות חז"ל
והשלכותיה על עולם טכנולוגי מודרני

אריאל פיקאר

מבוא

מאמר זה הוא חלק מחיבור מקיף על אודות השבת, פרי עבודה משותפת של דב אלבוים ושלי. החיבור מבקש לשוב למקורות היסוד הרעיוניים וההלכתיים של השבת ולשאוב מתוכם את הראוי והדרוש לדורנו. אנו עוסקים ברבדים השונים ובמשמעויות הרבות של מצוות השבת: החירות, המנוחה מן הטורח והעמל, השביתה מן המלאכה, כבוד ועונג השבת וקדושתה. מאמר זה הוא הרחבה של הדיון במרכיב אחד של השבת והוא השביתה ממלאכה.

החיבור אינו מחקר המתמקד בהבנת המקורות בהקשרם המקורי בלבד, אלא מבקש להתמודד עם שאלות ההווה דרך ההתבוננות בעבר. אנו מחפשים במסורות היהודיות את מקורות ההשראה לימינו. ובעקבות זאת, אנו מפרשים אותם בלשון ההווה ובעבורו. הקורא המשכיל יבחן האם הפרשנות שלנו אפשרית וסבירה ובעיקר האם היא מגשרת בין אופקי העבר להווה. אנו מבקשים אפוא להמשיך את המסורת של חז"ל; זה היה היחס שלה למקרא ולמסורות קדומות.

החיבור השלם, ובכלל זה המאמר שלפניכם, אינו פסק הלכה במובן הרבני המקובל. וזאת משתי סיבות. הראשונה והעיקרית היא שאנו מייעדים חיבור זה לכלל הציבור שבתוכו יהודים המאמינים בתורה מן השמיים ולכאלו הרואים במסורות היהודיות את התרבות שפיתח העם היהודי לדורותיו ולתפוצותיו. לראשונים נאמר, ראו את הרצף שאנו מציגים בין מקורות העבר ורעיונותיו לבין הקיום בעולם טכנולוגי מודרני, ולאחרונים נאמר, בחנו את הצעתנו והחליטו האם היא מממשת רעיונות וערכים תרבותיים יהודיים שיכולים לעצב את חיינו. תפיסת השבת שאנו מציעים היא מודולרית, כלומר, על אף שמרכיבי השבת קשורים זה בזה, יכול אדם או קהילה לבחור מה הוא מבקש ליישם מתוך האוצר הגדול של השבת. אנו מציעים בחירה מושכלת הבנויה על הבנה עמוקה ועל מחויבות לממש רעיונות של הרוח בחיי המעשה.

אנו צועדים בעקבות אחד העם וחיים נחמן ביאליק, שתיארו את היהדות כתרבות לאומית עתיקה ומתחדשת. כדי לקיים תרבות יש צורך ברעיונות ובנורמות, או כפי שניסח זאת חיים נחמן ביאליק, יש צורך באגדה ובהלכה.

ההלכה והאגדה אינן באמת אף הן אלא שתיים שהן אחת, שני פנים של בריה אחת. היחס שבין זו לזו הוא כיחס שבין המלה למחשבה ולהרגשה או כיחס שבין המעשה והצורה המוחשית ובין המלה. ההלכה היא גיבושה, תמציתה האחרונה והמוכרחת של האגדה; האגדה היא היתוכה של ההלכה. קול המונה של תביעת הלב בשטף מרוצתה לנקודת שאיפתה – זוהי האגדה; מקום החניה, ספוק התביעה לפי שעה והשתקתה – זוהי ההלכה. החלום הרץ ונמשך אל הפתרון, הרצון אל המעשה, המחשבה אל המלה, הפרח אל הפרי – והאגדה אל ההלכה.¹

מה משמעותה של הלכה בתוך הקשר שאין בו אמונה בתורה מן השמיים? ומדוע אנשים הרואים במסורת היהודית יצירה של בני אדם במהלך הדורות זקוקים להלכה? זאת משום שכדי לקיים תרבות אנושית, כל תרבות, יש צורך בנורמות ובעוגנים ברורים, בחיי הגוף והמעשה, היוצרים אצל כל בני התרבות את החוויה התרבותית החוזרת על עצמה, הצפויה והמובנת מאליה. כל אלו הם חלק ממרקם החיים היוצר משמעות, מבטא ערכים ומסייע ללכידות חברתית, זהות והזדהות.

אנו רואים בצורת העבודה המוצעת כאן חלק מרצף הלמדנות היהודית, למדנות שתמיד למדה וביירה, בחרה מקורות והניחה בצד מקורות אחרים. במוכן זה אנחנו משמרים באופן אותנטי את שיטת העבודה היהודית המסורתית. מסורתנו היא מסורת של חידוש ועדכון, עיצוב מחדש והתאמה בין התורה לבין החיים.

מאמר זה מבקש לברר את תפיסת חז"ל ביחס לאיסור מלאכה בשבת, להבין את התפיסות הרעיוניות העולות מתוך המקורות ולדון בדרך שבה הגדירו החכמים את איסור המלאכה. מתוך עיון זה אזקק את עקרונות היסוד של המסורת, עקרונות שניתן לממש באופן משמעותי במציאות הטכנולוגית המודרנית שבה אנו חיים. מטרתי תושג אם אצליח ליצור רצף הגיוני ומשמעותי בין האגדה להלכה, בין היסודות הרוחניים והערכיים של השבת לבין נורמות ההתנהגות המיישמות רעיונות אלו.

¹ מאמרו של חיים נחמן ביאליק 'הלכה ואגדה', פורסם באודסה בשנת 1917, ראו: חיים נחמן ביאליק, דברי ספרות, תלאביב תשי"ח עמ' פא–פב.

שבת של חירות ומנוחה מעבודה:

'שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשְׁבֹּת בְּחַרְיֵשׁ וּבְקִצִיר תִּשְׁבֹּת'

עניינו העיקרי של מאמר זה הוא איסור המלאכה בשבת, אולם קודם לכן יש להציב את ההקשר הכללי של השבת, שרק אחד ממאפייניה הוא איסור המלאכה. הרובד הבסיסי² של מצוות השבת הוא השביתה מעבודה.³ על האדם לחדול בשבת מן השעבוד העיקרי והמרכזי שלו - צורכי עבודתו ופרנסתו. המקור המקראי לרעיון זה הוא הפסוק: "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשְׁבֹּת בְּחַרְיֵשׁ וּבְקִצִיר תִּשְׁבֹּת" (שמות לד, כא). אזכור קצר זה של השבת אינו קושר את השבת עם הבריאה או עם מושגי הברכה והקדושה. הפסוק הוא חלק מקובץ העוסק במחזור החגים החקלאי. המושגים הם 'עבודה ושביתה' ולא איסור מלאכה ושביתון לה' כפי שמופיע ברוב האזכורים של השבת במקרא. המקרא מפרט את העבודה שממנה יש לשבות - 'בחריש ובקציר' - מלאכות שהן ההתחלה והסוף של מלאכות השדה, ועל כן יש לקרוא את הפסוק כאומר 'מחריש עד קציר תשבות' - מכל עבודות השדה כולן. השביתה אפוא היא מהעבודה העיקרית והמרכזית של האדם לפרנסתו בעת העתיקה - עבודת השדה.⁴

רובד בסיסי זה של השבת, השבת כיום מנוחה מעבודה, כיום של חירות בתוך רצף העבודה וחרדת הפרנסה, רלוונטי כמובן לימינו ואינו דורש הגדרה מחדש. שהרי עבור רוב בני אדם, המונח 'עבודה' הוא ברור, הן מבחינה תרבותית והן מבחינה משפטית. התוכן והכלים של עבודתנו אמנם שונים מאלה של אבות אבותינו, אבל המושג 'עבודה' עצמו נשאר דומה למדי. העבודה היא בדרך כלל מקור הפרנסה, והיא פעילות הנעשית לאורך זמן ובאופן שגרתי ומתמשך. עבודה היא מושג בעל משמעויות משפטיות וכלליות רבות, הן ביחס לתנאי העבודה והן ביחס לשעות העבודה וימי המנוחה הקבועים בחוק.

² איני בא לדרוך כאן בתולדות תפיסת השביתה ממלאכה במקרא, ואיני טוען שתפיסה זו של השבת כמנוחה מעבודה היא בהכרח קדומה מתפיסת השביתה ממלאכה. הקביעה שרובד זה הוא 'בסיסי' מתייחסת למקומו בחיים. המנוחה מעבודה כללית יותר ורחבה יותר מן השביתה ממלאכה העוסקת בפרטי פרטים של מעשה היצירה האנושית.

³ חנה ארנדט, בספרה, 'המצב האנושי', הראתה שבשפות רבות יש הבחנה בין ההיבט העמלני, הקשה והמעיק של העבודה - Labor באנגלית או Arbeit בגרמנית, לבין ההיבט היצירתי, האומנותי שנקרא Work באנגלית או Werk בגרמנית. בצדק אפוא תרגמו אזולאי ואופיר את שני המושגים ל'עבודה' ו'מלאכה'. ראו: חנה ארנדט, המצב האנושי, תל אביב תשע"ד, עמ' 110-111.

⁴ אין כל התייחסות לפעולות או מלאכות אחרות, זאת בניגוד לפסוק 'לא תעשה כל מלאכה' (שמות כ) המדגיש שהאיסור הוא על כל מלאכה. ובהמשך אף מודגש: 'לא תבצרו אֶשׁ בְּכָל מְשַׁבְּתֵיכֶם בְּיוֹם הַשְּׁבֹת' (שמות לה, ג). פסוק זה מעביר את המוקד מעבודת השדה המאומצת להדלקת אש שהיא פעולה פשוטה וקלה. זאת ועוד, הפסוק מעביר את המוקד משביתה מעבודה בשדה לאיסור על פעולה ביתית - בכל מושבותיכם.

קל להבחין בין מצב של עבודה למצב של מנוחה.⁵ השבת היא היום שבו אין עובדים ואף אין הולכים למקום העבודה. עם זאת, הטכנולוגיה המודרנית והשינויים התרבותיים יצרו תצורות חדשות של עבודה שבהן הגבול בין עבודה למנוחה, בין מקום העבודה לבית, הולכים ומיטשטשים. מצוות השבת היא הזדמנות לשוב ולהגדיר עבור עצמנו מהם גבולות העבודה, הן ביחס לזמן והן ביחס למרחב, וזאת כדי שהעבודה לא תפלוש ותשעבר את כל עתותינו.

תפיסת השבת כיום של חירות, יום של מנוחה מעבודה אינה מופנית רק לאדם החופשי, הריבוני, הנח בשבת. על האדון לתת מנוחה מעבודה גם לאלו העובדים עבורו ונתונים לשליטתו. "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשְׁבֹּת לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וְחֲמֹרְךָ וַיִּנְפֹּשׂ בֵּן אִמְתֶּךָ וְהַגֵּר".⁶ כך גם בעשרת הדברות שבספר דברים פרק ה': "...לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ כָּמוֹךָ. וְזָכַרְתָּ כִּי עַבְדְּ הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאָךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה עַל פֶּן צָנֹךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת".⁷ האדון מצווה לתת מנוחה לעבדיו כפי שנהג האל שהוציא את בני ישראל מעבדות לחירות ביציאת מצרים, בבחינת 'מה הוא משחרר עבדים – אף אתה שחרר עבדים'.⁸

⁵ הרמב"ן פירש את המילה 'שבתון', המופיעה ביחס לשבת וביחס למועדים, כמצווה בפני עצמה החורגת מן האיסור 'לא תעשה מלאכה' (שבו נדון בהמשך): 'אבל פירוש "שבתון" כך הוא: שבת היא לנו מנוחה מן הטורח והעמל, והוא ענין הגון וטוב מאד... וממנו אמר הנביא (ישעיה נח, יג) מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר' (רמב"ן על התורה, ויקרא כג, כד). ראו גם דרשת הרמב"ן לראש השנה. לניתוח עמדת הרמב"ן ראו גילת, פרקים בהשתלשלות ההלכה, עמ' 94–97. ר' משה סופר, ה'חתם סופר', מצטט את דבריו של הרמב"ן וכותב: 'שדעתו [של הרמב"ן] כך: מצוות עשה של תורה 'תשבות' היינו שלא יהיה כיום החול לשכור פועלים ולפתוח ולמכור ולהעמיס משא על החמורים [אע"פ שכולם אין בהם מלאכה] (תשובות חת"ס, ה, חו"מ, קפה).

⁶ יב. מקבץ הפסוקים בספר שמות פרק כג הוא חלק מיחידה גדולה (המתחילה ב'ואלה המשפטים') העוסקת בעיקר בנושאים שבין אדם לחברו. השבת מוזכרת כאן ברצף עם הדרישה ליחס נאות כלפי הגר והאביון. 'וְגַר לֹא תִלְחָץ וְאִתָּם יִדְעָתֶם אֶת נַפְשׁ הַגֵּר כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם' (שמות כג, ט) ועם ההיבט החברתי של מצוות השמיטה 'וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע אֶת אֲרָצְךָ וְאָסַפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ. וְהִשְׁבִּיעַת תְּשֻׁמְטָנָה וְנִטְשָׁתָה וְאָכְלוּ אֲבִינֵי עַמְּךָ וַיִּתְּרֶם תֹּאכַל חֵיט הַשָּׂדֶה כֵּן תַּעֲשֶׂה לְכַרְמְךָ לְזִיתְךָ' (שמות כג, יא). יש לשים לב, בכל מקבץ הפסוקים הללו לא מוזכר האל, לא מוזכרת הבריאה, ואף היבט הקדושה של יום השבת אינו נמצא בו.

⁷ דברים ה, יד–טו.

⁸ ההסבר המוסרי חברתי מחליף את ההסבר הדתיאלוהי בספר דברים ביחס לשבת, לשמיטה ולמועדים. 'וְזֶה דְבַר הַשְּׁמִיטָה שְׂמוֹט כָּל פֶּעַל מִשָּׁה יְדוּ אֲשֶׁר יֵשֶׁה בְּרַעְיוֹהוּ לֹא יִגְשׁ אֶת רַעְיוֹהוּ וְאֵת אָחִיו כִּי קָרָא שְׂמִיטָה לַיהוָה' (דברים טו, ב). במצוות השבת מופיעה פרשנות אחרת מזו המופיעה בספר שמות. במצוות השמיטה בספר דברים יש חידוש הלכתי שלא הופיע קודם לכן כלל. בדיני החגים שבסוף פרשת ראה נוספת הדרישה לדאגה לגר ליתום ולא אלמנה, דרישות שלא נאמרו בתיאור החגים שבפרשת אמור. 'שְׁבַעַת שְׁבַעַת תִּסְפֹּר לָךְ מִהַחֵל חֲרָמְשׁ בְּקִמָּה תַחֵל לְסַפֵּר שְׁבַעַת שְׁבַעַת... וְשִׁמַּחְתָּ לְפָנָי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אִתָּה וּבְנֶךְ וּבִתְךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְהַלְוִי אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ וְהַגֵּר וְהַיְתוּם וְהָאֵלְמָנָה אֲשֶׁר

פילון האלכסנדרוני, ראה בשביתת העבדים בשבת מטרה כפולה: 'כדי לתת לאלה ולאלה לקח נהדר. על האדונים להתרגל לעבוד כמו ידיהם, בלי לצפות לעבודות ולשירותים מצד העבדים... ועל העבדים לא לוותר על התקוות הטובות יותר, אלא בהינתן להם מדי שישה ימים מרגוע כזיק וכניצוץ של חירות, עליהם לצפות לשחרור מלא, אם יישארו הגונים ונאמנים לאדוניהם'.⁹

אינך רשאי להיות בן חורין בשבת כאשר החירות שלך תלויה בשעבודו של האחר. החירות שהשבת מעניקה מחייבת את האדון להתאמץ כדי לספק את צרכיו בעצמו מבלי להישען על עבודתם של אחרים. אחרים אלו כוללים גם את בהמות העבודה: 'אבל לא רק לעבדים העניקה התורה מנוחה בימי שביעי, אלא גם לבהמות... הם זוכים להפוגה בימי שביעי'¹⁰ וגם את הצומח שנהנה מן החירות. 'היא חלה גם על העצים והצמחים למיניהם, כי אסור לגזום זמורה או ענף ואף לא עלה, אסור לקטוף פרי כלשהו, הכל פטורים ביום ההוא כמו נהנים מן החירות, כי הצו הכללי מכריז שלא יגע בהם איש'.¹¹

פילון מרחיב את מושג החירות גם לבעלי החיים ואף לטבע בכללותו. איסורי המלאכה נתפסים כמתן מנוחה לחומר או לבעל החיים שבאמצעותו נעשית העבודה. פרשנותו של פילון היא חדשנית מאוד ביחס לצומח, אך ביחס לבעלי החיים, הדברים מפורשים במקרא ובחז"ל. 'למען ינוח שורך וַחֲמֹרְךָ'.¹² 'אדם מצווה על שביתת בהמתו בשבת'.¹³ כלומר, על האדם להימנע משימוש בבעלי החיים שבבעלותו לצורך עבודה.

בַּקֶּרֶב בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם. חַג הַסֻּפֹּת תַּעֲשֶׂה לָּךְ שִׁבְעַת יָמִים בְּאֶסְפֵּךְ מִגֶּרְךָ וּמִיִּקְבֶּךָ. וְשָׂמַחְתָּ בְּחֶגְךָ אִתָּהּ וּבְגֵן וּבְתֵדָה וּבְעֵבֶדְךָ וּבְאִמְתְּךָ וְהַלְוִי וְהַגֵּר וְהַיְתוּם וְהָאִלְמָנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ (דברים טז, ט-יד).

⁹ על החוקים לפרטיהם, ב, סעיפים 66-67, (סוזן דינאלינטף (עורכת), כתבי פילון האלכסנדרוני, ג, ירושלים תש"ס, עמ' 36-37).

¹⁰ על החוקים לפרטיהם, שם, סעיף 69, (כתבי פילון האלכסנדרוני, ג, עמ' 37).

¹¹ על חיי משה, ב, סעיפים 21-22, (כתבי פילון האלכסנדרוני, א, ירושלים תשמ"ו, עמ' 277).

¹² שמות כג, יב.

¹³ בבלי עבודה זרה טו ע"ב, ירושלמי שבת, ה, ג, ז ע"ב. לחובה זו מספר ביטויים בספרות חז"ל. הפרק החמישי במשנה שבת מוקדש לשאלה במה בהמה יוצאה ובמה אינה יוצאה? כלומר, מה מותר להניח על בעל חיים בשבת. את העיקרון המבחין בין המותר לאסור מפרש רש"י: 'לפי שהאדם מצווה על שביתת בהמתו בשבת ומידי דמינטרא ביה בהמה (ודבר שהבהמה נשמרת על ידו) הוי תכשיט ואורחא ולא הוי משוי (הרי הוא בגדר תכשיט שדרכה ללכת עמו, ואינו נחשב כעבודת משא) ומידי דלא מינטרא ביה הוי משוי (ונשיאת חפץ שאינו שומר על הבהמה הוא עבודת משא אסורה)' (בבלי שבת נא ע"ב). כלומר, מותר לבהמה לצאת עם חפצים וכלים הנועדים לשמור עליה אך לא עם חפצים אחרים שנשיאתם משרתת את האדון. מבחינת חומרת האיסור מדובר באיסור עשה ולא באיסור מלאכה בשבת. כך פירש זאת הרמב"ם: 'אסור להוציא משא על הבהמה בשבת שנאמר "למען ינוח שורך וחמורך"', אחד שור וחמור ואחד כל בהמה חיה ועוף, ואם הוציא על הבהמה אף על פי שהוא מצווה על שביתתה אינו לוקה לפי שאיסורו בא מכלל עשה, לפיכך המחמיר אחר בהמתו בשבת והיה

לסיכום חלק זה, הנה הערכים שלמדנו עד כה: השבת מציבה בפנינו כמה ערכים. ערך החירות הבא לידי ביטוי בעיקר ביחס של האדם לעבודתו וביחס של האדון לעובדיו, עבדיו ובעלי החיים שלו. ערך המנוחה מבקש לשחרר את האדם¹⁴ מן הטורח והעמל. אולם, מעבר לחירות ולמנוחה מעבודה נדרש האדם לשבות בשבת ממלאכה. מוקד החירות מבוסס על סיפור יציאת מצרים כמו שנאמר בעשרת הדברות שבספר דברים: 'וְזָכַרְתָּ פִּיֶּיךָ בְּיָמֶיךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְיִצְאָךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה עַל־פֶּן צָרְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת'.¹⁵ לעומת זאת, מוקד השביתה ממלאכה מבוסס על סיפור מעשה בראשית אשר לו כבר מוקד ערכי שונה. מעשה בראשית מבקש לעצב את היחס הנכון בין טבע לתרבות ובין פעילות ויצירה להוויה. האל הבורא, שובת ביום השביעי ובכך מתווה לברואיו דרך חיים שיש בה יצירה ובריאה אך גם שביתה ומנוחה.

עליה משאוי פטור. והלא לאו מפורש בתורה שנאמר "לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך ובהמתך"? שלא יחרוש בה וכיוצא בחרישה ונמצא לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין ואין לוקין עליו" (משנה תורה, הלכות שבת כ, א-ב). הרמב"ם מבחין בין איסור להטיל משא על בהמה הנובע ממצות 'למען ינוח שורך'. לבין גם האיסור לעשות מלאכה על ידי בהמה, כגון לחרוש בה שהוא כלול באיסור 'לא תעשה כל מלאכה אתה... ובהמתך'. המשנה קובעת שאסור לרכב על גבי בהמה (משנה, ביצה ה, ב) על כך נאמר בתלמוד הירושלמי: 'שהוא מצווה על שביתת בהמה כמוהו' "למען ינוח שורך וחמורך כמוך" (ירושלמי, ביצה ה, ב). התלמוד הבבלי הבין את איסורי 'שבות' כגזרות מדברי חכמים ולכן פירש איסור זה כך: 'ולא רוכבין על גבי בהמה... שמא יחתוך זמורה' (בבלי, ביצה לו ע"ב) על תולדותיהן של איסורי השבת כתב יצחק גילת: 'מסתבר שהפעולות הללו הנקראות בשם שבות היו מקובלות כאסורות בישראל מזמן קדום... נדונו בימים ראשונים כמעשים האסורין מן התורה' (גילת, פרקים בהשתלשלות ההלכה, עמ' 92). אחת הדוגמות לכך היא איסור רכיבה בשבת כפי שהסביר הירושלמי. ראו גם את הסיפור התלמודי הזה: 'א"ר אלעזר בן יעקב: שמעת, שבי"ד מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה – אלא לעשות סייג לתורה; ומעשה באדם אחד שרכב על סוס בשבת בימי יונים, והביאוהו לב"ד וסקלוהו, לא מפני שראוי לכך – אלא שהשעה צריכה לכך' (בבלי, יבמות צ ע"ב). יתכן שזוהי עדות לתפיסה מחמירה יותר של הלכות שבת ובכלל זה של איסורי השבות.

¹⁴ יש לציין שכבר במקרא מופיעה תפיסה הרואה את השבת כאות וברית בין האל לבין ישראל: 'אֵף אֶת שַׁבְּתֵי תִשְׁמְרוּ כִּי אוֹת הוּא בְּיָמֵי וּבְיָמֵיכֶם לְדֹרֹתֵיכֶם לְדַעַת כִּי אֲנִי יהוה מְקַדְּשְׁכֶם' (שמות לא, יב). כך גם בספר יחזקאל (כב-כג). זו היתה גם תפיסתו של בעל ספר היובלים: 'ויתן לנו אות גדול את יום השבת... וברך בורא כול ולא קדש כול עם וגוי לשבות בו רק את ישראל לבדו'. (ספר היובלים, ב). גם בחז"ל יש ביטוי לכך: 'גוי ששבת חייב מיתה' (בבלי, סנהדרין נח ע"ב). לעומת זאת בספר ישעיהו מהווה שמירת השבת קיום של ברית עם האל אף לנכרים. לעתיד לבא גם בני הנכר השומרים את השבת יכללו בברית זו ויטלו חלק בגאולה: 'כִּי כֹה אָמַר יְהוָה לְפָרְסִים אֲשֶׁר יִשְׁמְרוּ אֶת שַׁבְּתוֹתַי וְיִחַדְרוּ בְּאֲשֶׁר חָפְצֵי וּמְחַזְּקֵים בְּכַרְיָתִי. וְנִתְּתִי לָהֶם בְּכִיָּתִי וּבְחֹמֹתַי יָד וְרֶשֶׁם טוֹב מִבְּנִים וּמִבְּנוֹת שֵׁם עוֹלָם אֲתֵן לוֹ אֲשֶׁר לֹא יִכְרַת. וּבְנֵי הַנְּכָרִים הַנְּלוּיִם עַל יְהוָה לְשָׁרְתוּ וּלְאַהֲבָה אֶת שֵׁם יְהוָה לְהִיּוֹת לוֹ לְעִבְדִּים כֹּל שֵׁם שַׁבָּת מִחֻלְלוֹ וּמְחַזְּקֵים בְּכַרְיָתִי. וְהַכִּיאוֹתִים אֶל הַר קָדְשִׁי וְשִׁמְחֹתִים בְּבֵית תְּפִלְתֵי עוֹלְתֵיהֶם וְזָכְחִיהֶם לְרַצּוֹן עַל מִזְבְּחִי כִּי בֵיתִי בֵּית תְּפִלָּה יִקְרָא לְכָל הָעַמִּים. נְאֻם אֲדֹנָי יְהוִה מְקַבֵּץ נְדָחֵי יִשְׂרָאֵל עוֹד אֲקַבֵּץ עָלָיו לְנִקְבְּצֵי' (ישעיהו נו, ד-ח). בחיבור המלא נעסוק גם בנושא זה. דברים ה, טו.

¹⁵

שביתה ממלאכה – שבת בראשית

את סיפור מעשה בראשית יש לקרוא כמבטא מסר עבור האדם – כיצד לחיות חיים ראויים. את הקיום האנושי יש לכוון בתבנית הבריאה. האדם, שנברא בצלם אלוהים, שואב ממעשיו של הבורא דוגמה ומופת לחייו שלו – מה הוא בורא אף אתה בורא, מה הוא שובת אף אתה תשבות.

אם נעיין בתיאור הבריאה בפרק א נוכל לראותו ככבואה לפעילות האנושית היוצרת את הציוויליזציה, את התרבות החומרית. 'יהי אור' – ראשיתה של היצירה האנושית היא יצירת האנרגיה, יצירת האש. 'ויקרא לאור יום ולחושך קרא לילה' – האדם, כמו האל, אינו רק בורא ויוצר הוא גם מבדיל וקורא בשם, כלומר, יוצר שפה ומשתמש בה כדי להגדיר תופעות במציאות ולהציב אותן במקומן ובגבולותיהן הראויים. 'יקוו המים' – האדם נדרש לשלוט באיחוי הטבע, לשים גבול בין ים ליבשה. 'תדשא הארץ' – האדם הוא היצור היחיד המייצר את מזונו. הוא אינו יכול לחיות ישירות מהטבע ולכן הוא זקוק לאדמה שבה אפשר לזרוע, לנטוע ולדאוג להמשך הקיום והפריון. 'והיו לאותות ולמועדים לימים ושנים' – האדם חי בתבניות של זמן, היום והלילה, המועדים והשנים, ימי המעשה והשבת. היממה, החודש הירחי והשנה השמשית מובנות בתוך הטבע עצמו. אך השבוע, שבסופו השבת, הוא יצירה תרבותית, דתית, ולא טבעית שרק בני אדם יכולים לתת לה משמעות. המסורות המקבילות למקרא תיארו את הבריאה ללא שימוש בימים. תיאור ששת ימי המלאכה ויום השביעי המקודש מעצב עבור האדם את הזמן בתבנית הימים והשבועות שבסוף כל שבוע – השבת.

'ויכלו השמים והארץ' – התבנית הטבעית של ערב ובוקר מסתיימת ביום השביעי. זהו יום של שביתה, של ברכה ושל קדושה עבור האל הבורא וזוהי ההצעה המקראית לקיום אנושי ראוי. האדם שנברא בדמות האל הוא יוצר ובורא, לפיכך הוא גם היחיד השוכת כמו האל עצמו. האמונה בבריאה מעצבת תודעה של ראשית ותכלית, של התחלה וסוף. זאת בניגוד לתפיסה של עולם קדמון, מחזורי ונצחי. על פי תיאור הבריאה, האדם אינו נידון לחזרה אין סופית ולפעולה סיוזיפית. עליו לשלוט במקצב הזמן ולא להיות נתין שלו. השבת מבטאת את יכולת האדם לעצור את הזמן, את המירוץ האינסופי, ולהתבונן בעשייתו ובחדלונו. אמונה בבריאה מעצבת תודעה של ענוות באדם היודע את מגבלותיו. 'ויברך... ויקדש' – המשמעות האנושית של הברכה היא היכולת להתבונן בתופעה ולהעניק לה משמעות. כאשר אנו חשים שמלאכתנו עשויה, אנו יכולים לברך את העשייה ולהתברך בה. השביתה ביום השבת מאפשרת דרגת קיום אנושית אחרת, קדושה, התעלות, התרוממות רוח וחירות. השביתה ממלאכת היום-יום מאפשרת את הברכה והקדושה. שביתה האדם בשבת אינה עבור האל אלא בעקבות האל ועבור האדם. זהו הממד הרעיוני של השבת כפי שהיא מופיעה בספר בראשית ובעשרת הדברות שבספר שמות. 'פי שִׁשֶׁת

יָמִים עֲשֶׂה יְהוָה אֶת־הַשְּׂמִים וְאֶת־הָאָרֶץ אֶת־הַיָּם וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל־פֶּן
בְּרַךְ יְהוָה אֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשֵׁהוּ.¹⁶

הפנייה למעשה בראשית מאפשרת לנו לדמות את מצוות השביתה ממלאכה בשבת למלאכת בריאה, שממנה שבת האל ביום השביעי. זהו ממד אחד שבו תיאור הבריאה משקף את חיינו שלנו כיוצרים. אך יש גם ממד נוסף. היצירה האנושית היא מקור כוח וגאותו של האדם והשביתה ממנה בשבת מאפשרת לאדם לחדול מן היצירה ומן ההיבריס הכרוך בה, ולראות את עצמו בממד אחר – כנברא ולא כבורא, כמי שחי בתוך העולם ולא רק פועל עליו.¹⁷ היצירתיות מאפיינת את הבורא, והאדם היוצר החסר רק מעט מאלוהים צריך לשובות ביום השביעי כדי לחוש בעצמו שהוא חלק מהטבע הנברא ושאינו מתחרה בבורא. לפיכך ביום זה הוא חדל מליצור ולברוא בעצמו.¹⁸ אברהם יהושע השל ניסח זאת בתמציתיות:

ביום השבת מתממש השחרור מהתרבות הטכנולוגית, אנו נמנעים מלבצע כל פעולה היוצרת או מקנה צורה מחודשת לדברים הנמצאים בממד המרחב. הזכות האלוהית מלכותית אשר ניתנה לאדם 'לכבוש' את הארץ פוקעת ביום השביעי.¹⁹

השבת היא יום של שחרור מפעילות יצירתית, פעילות המתבטאת בעת המודרנית בעיקר בתחום הטכנולוגי. אך לא כל פעולה שהאדם עושה היא יצירה, רק פעולות מסוימות שיש בהן מעין 'יש מאין' בעולמו החומרי של האדם הן יצירה.

¹⁶ שמות כ, יא.

¹⁷ השבת מופיעה בבראשית פרק א, פרק המתאר את האדם כיוצר ושולט בטבע. והיא אכן מתאימה ל'אדם הראשון' במינוחיו של רי"ד סולוביצ'יק, במאמרו 'איש האמונה הבודד' אדם זה הוא היוצר המשתלט על הטבע, והוא הזקוק לשבת, שבה יכיר בעליונותו של הבורא (בתוך ספרו איש האמונה, ירושלים תשמ"א). אולם במובן המתואר כאן היא מרמזת לקיום של האדם בפרק ב שבו האדם הוא חלק מהטבע השלם, גן העדן. ברוח זו כתב גם אריך פרום: 'עבודה' היא התערבות, בונה או הרסנית, שמתערב האדם בעולם הגשמי. 'מנוחה' היא מצב של שלום בין האדם לטבע. על האדם להימנע מלגעת בטבע, לא לשנותו בכל דרך שהיא, בין בבניין בין בהרס. אפילו השינוי הקטן ביותר שמבצע האדם במהלך הטבע פירושו חילול המנוחה. השבת היא יום של הארמוניה שלימה בין האדם לטבע...לאור הגדרה כללית זו ניתן להבין את מנהגי קדושת השבת' אריך פרום, והייתם כאלוהים, ירושלים 1975, עמ' 174.

¹⁸ מיתוסים רבים המתארים את המעבר מטבע לתרבות מבטאים את עליונותו של האדם על פני כוחות הטבע או האלים השולטים בו. גם במובן זה הרעיון שבבסיס השבת הוא הפוך: האדם חוזר ממצב התרבות למצב הטבע כדי לבטא את כפיפותו לאל בורא הטבע. ראו גם: ר' שמשון בן רפאל הירש, חורב, בני ברק [חש"ד], עמ' 67–73.

¹⁹ אברהם יהושע השל, השבת, (תרגם אלכסנדר אבן חן), תל אביב 2003, עמ' 47.

‘לא תבְּעֲרוּ אֵשׁ בְּכָל מִשְׁבְּתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת’ – מלאכה כיצירה

התורה נתנה דוגמה למלאכה האסורה בשבת: ‘שִׁשֶּׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָּכֶם קָדֶשׁ שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן לַיהוָה כָּל הַעֲשֵׂה בּוֹ מְלָאכָה יוֹמֵת. לֹא תַבְּעֲרוּ אֵשׁ בְּכָל מִשְׁבְּתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת.’²⁰ יצירת האש היא אם כל המלאכות התרבותיות והיא ייחודית לאדם. היצירה האנושית החומרית המעניקה לאדם כוח רב, מעבר ליכולותיו הפיזיות, תלויה ביצירת מכשירים.²¹ לשם יצירה מסוג זה זקוק האדם לאש, לאנרגיה המעצימה את כוחו.²² יצירת האש על ידי האדם מקבילה ליצירת האור על ידי הבורא, יצירה שהיא המעשה הראשון – וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אֹר וַיְהִי אֹר.

ראיית הבערת האש כאם כל המלאכות²³ מלמדת אותנו שמלאכה היא פעולה יצירתית המעצבת את החומר הגולמי לדבר הראוי לשימוש האדם. מבחינה רעיונית אפשר להסביר זאת כך: במעשה בראשית יוצר האל יש מאין. השביתה של האל היא ‘מכל מלאכתו אשר עשה’.²⁴ על פי דרכנו, נאמר שזהו הדגם לאדם. האדם הוא יוצר ובורא, וביום השבת הוא שובת ממלאכת היצירה שלו. נוסף ונבאר זאת מתוך התבוננות בהגדרות חז"ל למלאכה האסורה בשבת.

²⁰ שמות לה, ב-ג.

²¹ כך פירש פילון האלכסנדרוני את איסור הדלקת אש בשבת: “שכן האש היא ראשיתן ומקורן של פעילויות החיים, כיוון שבלעדיה אי אפשר לעשות אף לא אחת מן המלאכות לסיפוק הצרכים ההכרחיים לחיים” (סוזן דניאל-נטף (עורכת), כתבי פילון האלכסנדרוני, ג, מוסד ביאליק, ירושלים תש"ס, עמ' 36).

²² האש מסמלת את כח היצירה. משום כך, על פי המיתוס של פרומתיאוס, האדם צריך לגנוב את האש מהאלים, מפני שהאש היא מקור כוחם של האלים ואלו אינם מוותרים על אחיזתם בו. במדרש, לעומת זאת, האל מעניק את האש לאדם הראשון עם צאת השבת הראשונה. “כיון ששקעה החמה במוצאי שבת התחיל החשך ממשמש ובא, נתיירא אדם הראשון... מה עשה לו הקב"ה זימן לו שני רעפים והקישן זה לזה ויצאת האור ובירך עליה. כדשמואל, דאמר שמואל: מפני מה מברכים על הנר במוצאי שבת? מפני שהיא תחלת ברייתו (בראשית רבה, יא, ב). על פי המדרש. בניגוד למיתוס של פרומתיאוס שנענש על גנבת האש מן האלים, כאן האל מעניק לאדם לא את האש אלא את הכח ליצור את האש. במוצאי שבת נכנס אדם הראשון לפעולה, הוא מעתה היוצר, הוא זה שאומר “יהי אור” טקס האור בהבדלה מסמל את החובה של האדם להיות יוצר. הוא שובת בשבת וחוזר לימי המעשה והיצירה. האש היא היצירה הראשונה של האדם כי האבסיס לכל יצירה אנושית ולכל אנרגיה.

²³ אולי ניתן לפרש כך את הדעה הסוברת ‘הבערה לחלק יצאת’. הבערה בכלל היתה, ולמה יצאת - להקיש אליה, ולומר לך: מה הבערה שהיא אב מלאכה וחייבין עליה בפני עצמה - אף כל שהוא אב מלאכה חייבין עליה בפני עצמה (בבלי, שבת ע ע"א).

²⁴ ביטוי יפה לכך יש במדרש: ‘וכן היה ר' מאיר אומר ראית מימיך ארי סבל צבי קייץ שועל כורם או אחד מן החיות עושה מלאכה? הרי אינן עושין מלאכה והרי הן מתפרנסין בלא מלאכה ובני אדם אינן מתפרנסין אלא מן המלאכה לא מפני שהן קלים מן החיות אלא שהמלאכה חביבה... גדולה היא השבת שביטלה את המלאכה שיש בה כל המדות הטובות הללו’ (מדרש תנאים לדברים פרק ה).

אבות מלאכות ארבעים חסר אחת – מלאכה כפעולה לצורך תכלית

מהן המלאכות שיש לשבות מהן בשבת? חכמי המשנה ערכו רשימה שממנה ניתן ללמוד כיצד הם הבינו מהי מלאכה ומה משמעותה:

אבות מלאכות ארבעים חסר אחת

הזורע והחורש והקוצר והמעמר הדש והזורר הבורר הטוחן והמרקד והלש והאופה הגוזז את הצמר המלבנו והמנפצו והצובעו והטווה והמיסך והעושה שתי בתי גירין והאורג שני חוטין והפוצע ב' חוטין הקושר והמתיר והתופר שתי תפירות הקורע ע"מ לתפור שתי תפירות

הצד צבי השוחטו והמפשיטו המולחו והמעבד את עורו והמוחק והמחחקו הכותב שתי אותיות והמוחק על מנת לכתוב שתי אותיות

הבונה והסותר

המכבה והמבעיר

המכה בפטיש

המוציא מרשות לרשות

הרי אלו אבות מלאכות ארבעים חסר אחת.²⁵

מדוע נבחרו דווקא פעולות אלו המנויות במשנה כ'אבות'²⁶ מלאכות? בכמה מקומות בתלמוד נקשרו שלושים ותשע המלאכות שברשימה לפעולות שנעשו בעבודת בניית המשכן.²⁷ ואולם נראה שהסברו של יצחק גילת משכנע יותר. על פי הסבר זה רשימת

²⁵ משנה, שבת ז, ב.

²⁶ הביטוי 'אב' מלאכה מופיע כאן בהקשר למשנה הראשונה בפרק השביעי העוסקת בחיוב הבאת קרבן חטאת למי שעשה מלאכה בשוגג בשבת. בסופה אומרת המשנה: 'היודע שהוא שבת ועשה מלאכות הרבה בשבתות הרבה חייב על כל אב מלאכה ומלאכה העושה מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת אינו חייב אלא חטאת אחת' משנה, שבת ז, א. חיוב החטאת במצב של שגגה אינו לפי מספר הפעולות האסורות שעשה האדם אלא לפי מספר אבות מלאכה שעבר עליהן. פעולות השייכות לאותה קטגוריה, אותו אב, אינן נספרות בנפרד לענין חיוב הקרבן (ראו בבלי, בבא קמא ב ע"א). כדי לממש עיקרון זה יש להגדיר את הקטגוריות השונות. ולפיכך תפקידה של משנתנו הוא להציג את רשימת אבות המלאכה. לדבריו של יצחק גילת, משנת שבת הקובעת חיוב חטאת אחת על פעולות רבות מפני שהן מעין אותו האב היא על פי דעתם של רבי עקיבא וחכמים ובניגוד לדעתו של רבי אליעזר המהיב חטאת על כל מלאכה אסורה (ראו משנה, כריתות ג, י). לפיכך גם רשימת האבות היא מזמנו של רבי עקיבא. לפי ההלכה הקדומה אין בה כל צורך. הסבר זה מייתר את דברי התלמוד 'לרבי אליעזר דמחייב אתולדה במקום אב, אמאי קרי ליה אב ואמאי קרי לה תולדה? הך דהוה במשכן חשיבא - קרי ליה אב, הך דלא הוה במשכן חשיבא - קרי לה תולדה.' (בבלי, בבא קמא ב ע"א). לפי גילת, לרבי אליעזר אין הבחנה בין אב לתולדה משום בחינה.

²⁷ בתלמוד הבבלי מופיע הקשר בין מלאכת לשבת למלאכת המשכן בנוסח הבא: 'הדור יתבי וקמיביעיא להו הא דתנן אבות מלאכות ארבעים חסר אחת כנגד מי? אמר להו ר' חנינא בר חמא כנגד עבודות המשכן... דתניא אין חייבין אלא על מלאכה שכיוצא בה היתה במשכן הם זרעו ואתם לא תזרעו הם

האבות היא רשימה מקובלת שיש לה מופעים שונים המתארים את פעולות האדם.²⁸ זוהי אפוא רשימה של תהליכי יצירה תרבותית חומרית.²⁹ הראשון והבסיסי ביותר הוא הכנת הלחם (מהזורע עד האופה), השני – הכנת הבגד (מהגוזז עד הקורע), השלישי – הכנת ספר הכתוב על קלף (מהצד עד המוחק), הרביעי – בנייה, החמישי – יצירת אש, השישי – מכה בפטיש שהוא, לפי הפרשנות התלמודית, ביטוי לכל פעולת גימור.³⁰ והאחרון –

קצרו ואתם לא תקצרו הם העלו את הקרשים מקרקע לעגלה ואתם לא תכניסו מרה"ר לרה"י הם הורידו את הקרשים מעגלה לקרקע ואתם לא תוציאו מרה"י לרה"ר... (בבלי, שבת מט ע"ב). הקישור בין מלאכת שבת למלאכת המשכן מופיע בסוגיא זו באופן טכני, צורני. מה שעשו במקדש אסור לעשות בשבת. יש לכך הרבה השלכות המופיעות בתלמוד ובראשונים. למשל, מדוע מלאכת אופה ולא מבשל? מפני שבמשכן אפו. התוספות העמיקו תפיסה זו והיא הפכה פורמליסטית וטכנית. נראה שההשוואה העקרונית היא זו שמופיעה במכילתא דרשב"י ובסוגיא במסכת חגיגה בדרף י שם לומדת הסוגיא את העיקרון ש'מלאכת מחשבת אסרה תורה' ממלאכת המשכן (ראו להלן). מלאכת מחשבת היא מלאכה של יצירה ואומנות. המשכן בנוי כמו בית של אדם ומהווה מיקרוקוסמוס של התרבות החומרית האנושית ולכן בניית המשכן היא דגם לבריאת העולם כשם שהיא דגם לכלל מלאכת האדם התרבותית-חומרית וממילא זוהי המלאכה, במובנה העקרוני ולא הצורני, האסורה בשבת.

²⁸ יצחק ד' גילת, פרקים בהשתלשלות ההלכה, רמת גן תשנ"ב, עמ' 42. למשל: 'בן זומא כשראה אוכלסין בהר הבית אמר ברוך מי שברא את אלו לשמשני כמה יגע אדם הראשון ולא טעם לוגמה אחת עד שזרע וחרש וקצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה ואחר כך אכל ואני עומד בשחרית ומוצא אני את כל אילוי לפני כמה יגע אדם הראשון ולא לבש חלוק עד שגזז ולבן ונפס וצבע וטווה וארג ואחר כך לבש ואני עומד בשחרית ומוצא את כל אילוי לפני כמה אומניות שוקדות ומשכימות ואני עומד בשחרית ומוצא את כל אילוי לפני' (תוספתא, ברכות ז, ב).

²⁹ התלמוד מקשה על ההשוואה בין המלאכות בשבת למלאכת המשכן: 'אמר רב פפא: שבק תנא דידן בישול סממנין דהוה במשכן, ונקט אופה! - תנא דידן - סידורא דפת נקט' (בבלי, שבת עד ע"ב). מדוע אב המלאכה של הכנת המזון הוא אופה ולא מבשל? הרי המלאכה שבה עסקו בבניית המשכן היתה בישול חומרי הצביעה ולא אפיה. תשובת התלמוד היא שהבחירה באופה היא מפני שכל סדרת המלאכות מזווע ועד אופה הן 'סידורא דפת' כלומר סדרת הפעולות הכרוכה בהכנת הלחם. אם כן, המלאכות שזכו לתואר אבות אינן קשורות בהכרח למלאכת המשכן. זוהי אחת ההוכחות לכך שמלאכת המשכן היא מלאכת בניית המשכן ולא הפעולות הקשורות להפעלת המשכן והקרבנות שהרי אפיה היתה בהכנת לחם הפנים. ראו בעניין זה את ההקדמה של ר' אברהם מסוכצ'וב לספרו 'אגלי טל' (פיוטרקוב תרס"ה).

³⁰ התלמוד הירושלמי מספר על רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש שעסקו באבות המלאכה ותולדותיהן במשך שלוש שנים ומחצה עד שהצליחו להפיק שלושים ותשעה תולדות לכל אחת משלושים ותשעה אבות המלאכה. ומוסיף התלמוד 'מן דאשכחון מיסמוך סמכון הא דלא אשכחון מסמוך עבדוניה משום מכה בפטיש' (ירושלמי, שבת ז, ב). כלומר, פעולות שלא נמצא להם אב סופחו ל'מכה בפטיש' שהוא מעין ברירת מחדל למלאכה. על קטע זה כתב הרב אשר וייס: 'זחידוש עצום למדנו מדברי הירושלמי. דבניגוד למקובל במושכל ראשון שחז"ל התבוננו בכל מעשה וענין אם יש בה צד דמיון לאחת מל"ט מלאכות, ואם מצאו בה צד דמיון לאחת המלאכות קבעו בה איסור כתולדה למלאכה זו. אלא חז"ל בראשית עיונם קבעו שמעשה זה יש בו חשיבות, תיקון וחיידוש ומשום כך מלאכה הוא, ורק אח"כ התבוננו לאיזו מל"ט הוא דומה, וקבעוהו

הוצאה מרשות לרשות, המבטא את המעבר מעולם היצירה בשדה או בסדנא, לעולם המסחר, המכירה בשוק או הקנייה והבאת המוצרים הביתה.

הרשימה בנויה אפוא בתבנית ספרותית המקלה על הזיכרון.³¹ מניית המלאכות על פי סדרות ייצור מראה את הרצף בין הפעולות הנעשות בשדה ('בחריש ובקציר תשבות') לפעולות הנעשות בבית ('לא תבערו אש בכל מושבותיכם'). המשנה בחרה דווקא בשרשראות יצירה ארוכות במיוחד כדי להצביע על כך שפעולות רבות, פעוטות וקצרות ככל שתהיינה, נחשבות מלאכה מפני שהן חלק מתהליך היצירה של צרכי האדם כלחם, בגד, ספר ובית.

הדיון בספרות התלמודית על אודות המלאכות מבטא תפיסה תכליתית של איסור המלאכה. פעולות שונות המיועדות לאותה מטרה יצירתית אף שאינן מופיעות ברשימת המלאכות נקבעו כאסורות בשבת.³² כך למשל, מלאכת 'החורש' כוללת בתוכה כל פעולה שנועדה לשפר את הקרקע למטרות חקלאיות; 'כל דבר שהוא להניית קרקע חייב משום חורש – החופר, החורץ, הנועץ, המדייר, המעדר, המזבל, המכבד, המרבץ, המפעפע גושים...'³³ לעתים פעולה אחת יכולה להיחשב כשתי מלאכות. לדוגמה: זמירת ענפי עץ פרי עשויה לשמש לשתי תכליות, להאיץ את גדילת העץ ולשמש כחומר הסקה ולכן אף שזו פעולה אחת היא כוללת בתוכה שתי תכליות יצירתיות ותיחשב לשתי מלאכות. 'אמר רב כהנא: זומר וצריך לעצים - חייב שתיים, אחת משום קוצר ואחת משום נוטע'.³⁴ כמו כן, פעולה אחת מקבלת משמעות שונה בהקשרים שנים: 'אמר רב ששת: היתה לו גבשושית ונטלה בבית - חייב משום בונה, בשדה - חייב משום חורש'.³⁵ יישור קרקע בשדה הוא חלק מפעולה חקלאית ולכן תוגדר כמלאכת חורש. אותה פעולה הנעשית בקרקע הבית היא חלק מתהליכי הבניה והיא מוגדרת כמלאכת בונה.

אמור מעתה, מה שנאסר בשבת הן פעולות המביאות לתכלית יצירתית. הרשימה במשנה אינה אלא דוגמה לסדרות של פעולות מסוג זה. פעולה תיחשב כיצירתית על פי ההקשר שבו היא נעשית. דוגמה מעניינת להבחנות הקשורות באופי המלאכה ובתכליתה נמצא בדיון ההלכתי ביחס למלאכת 'בורר' שהיא מלאכה שמטרתה לברור את התבואה

תולדה למלאכה זו. ואם המעשה יש בו מלאכת מחשבת אף לא מצאו בו צד דמיון למלאכה כלשהי קבעו שיש בו מכה בפטיש. ומלאכה זו דמכה בפטיש גדר כללי היא לכל מלאכה שיש בה חשיבות גדולה ותיקון ויצירה עד שבסברא ידענו דעל כרחך בכלל מלאכה הוא (הרב אשר וייס, שו"ת מנחת אשר, סימן ל ירושלים תשע"ג).

³¹ כך הסיקו שמואל וזאב ספראי, משנת ארץ ישראל, מסכת שבת, א, עמ' 260.

³² אפשר להניח שהיה כאן תהליך רב שכבתי, בתחילה היו רשימות שונות, אחר כך קיבצו אותם בקבוצות ('מעין מלאכה אחת'), אחר כך נוצרה הרשימה המחייבת, ואז המלאכות האחרות הפכו לתולדות.

³³ ירושלמי, שבת ז, ב, ט ע"ד.

³⁴ בבלי, שבת עג ע"ב.

³⁵ בבלי, שם.

מהפסולת המעורבת בה. חכמי התלמוד³⁶ הציעו כמה הבחנות שמגדירות איזו פעולת בורר נחשבת כחלק מתהליך שהוא מלאכה ואיזו נחשבת חלק מתהליך האכילה המותר. האמורא הבבלי רב יוסף הציע להבחין בין פעולה הנעשית ביד שמותרת לפעולה הנעשית בכלי שאסורה. רב המנוא הבדיל בין מיון של הדבר הנאכל מתוך התערובת הכללית, שהיא דרך האכילה הרגילה ולכן מותרת לבין הוצאת הפסולת מתוך ערימת האוכל שהיא דרך הפעולה התעשייתית ולכן אסורה. אביי חשב שההגדרת המלאכה תלויה במרווח הזמן שבין הפעולה לאכילה. אם פעולת הברירה נעשית סמוך לאכילה הרי היא מותרת מפני שהיא חלק מתהליך האכילה, ואילו פעולת מיון שלא לשימוש מיידי אסורה.

המשותף לשלוש הדעות הוא ההבחנה בין מלאכה שהיא פעולה היוצרת דבר מה מתוקן בעולם לבין פעולת אכילה שבמהלכה מפריד האדם את האוכל מן הפסולת. לפיכך אם הברירה נעשית בכלי, או שהיא נועדה לשימוש מאוחר יותר, או שהיא מהווה ניקוי של האוכל על ידי הוצאת הפסולת, הרי זו מלאכה. לעומת זאת פעולה דומה הנעשית ביד, לשימוש מיידי ושהמוקד שלה הוא הדבר הנאכל שאותו בוררים מתוך הפסולת, הרי זו דרך אכילה ולכן היא מותרת שכן היא מהווה שימוש של האדם במוצרים ולא יצירתם.

'מלאכת מחשבת אסרה תורה' – מלאכה הדורשת מימונות ומחשבה

ממשנת אבות המלאכה ומהדיון התלמודי שעליה הסקנו שמלאכה היא פעולה לצורך תכלית יצירתית. התלמוד הבבלי ניסח תפיסה זו בביטוי 'מלאכת מחשבת אסרה תורה'.³⁷ מהי מלאכת מחשבת?

'לא תעשה כל מלאכה' - יכול לא יקנב את הירק ולא ידיח את הכלים ולא יציע את המטות? תלמוד לומר: 'מלאכה', נאמרה כאן מלאכה ונאמרה מלאכה במשכן³⁸ מה מלאכה האמורה במשכן מלאכה שיש עמה מחשבה אף מלאכה האמורה בשבת מלאכה שיש עמה מחשבה.³⁹

המדרש מגדיר את המושג 'מלאכה' האסורה בשבת כזהה למושג 'מלאכה' הרווח בתיאור בניית המשכן בספר שמות. מלאכת המשכן היא מלאכה הדורשת אומנות, מחשבה ותכנון. כך נאמר שם:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא יְהוָה בְּשֵׁם בְּצַלְאֵל בֶּן אוּרִי בֶן חוּר לְמֹטֶה יְהוּדָה. וַיִּמְלֵא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחֻקָּהּ בְּתַבּוּנָהּ וּבְדַעַת וּבְכָל מְלָאכָה. וְלִחְשֹׁב מְחֻשְׁבֹת לַעֲשֹׂת

³⁶ בבלי, שבת עד ע"א.

³⁷ בבלי, חגיגה י ע"ב.

³⁸ שמות, לה, כא.

³⁹ מכילתא דרשב"י, כ. וכן הוא בספרא אחרי מות, פרק ז 'מלאכה האמורה במלאכת המשכן שיש עמה חשבה...'

בְּזָהָב וּבְכֶסֶף וּבְנֹחֶשֶׁת. וּבְחֹרֶשֶׁת אָבֹן לְמִלֵּאת וּבְחֹרֶשֶׁת עֵץ לַעֲשׂוֹת כָּכָל מְלָאכַת מַחֲשַׁבְתָּ. וְלַהוֹרֹת נִתְּן בְּלָבוֹ הוּא וְאֶהְלִיָּאָב בֶּן אַחִיסָמָר לְמִשֵּׁה דָן. מִלֵּא אַתֶּם חֻקֵּי לֵב לַעֲשׂוֹת כָּל מְלָאכַת חֹרֶשׁ וְחֹשֶׁב וְרָקִים בְּתַכְלֵת וּבְאַרְגָּמָן בְּתוֹלַעַת הַשָּׁנִי וּבְשֵׁשׁ וְאַרְגָּ עֲשֵׂי כָּל מְלָאכָה וְחֹשְׁבֵי מַחֲשַׁבְתָּ.⁴⁰

מה שנלמד ממלאכת המשכן הוא הגדרת המלאכה בשבת כפעולה הדורשת מחשבה, חכמה, מיומנות ומקצועיות, כמו מעשה האומנות שבמלאכות בניית המשכן. כשנעיין ברשימת המלאכות במשנה נראה שאלו הן מלאכות יצירתיות, הגורמות לשינוי משמעותי בחומר או בחפץ. אלו הן פעולות הדורשות מיומנות⁴¹ שיש בהן 'קפיצת מדרגה' בתהליך היצור. לכן פעולות פשוטות שאינן יוצרות שינוי משמעותי בחומר שבו נעשתה הפעולה, ושאינן דורשות מיומנות מיוחדת, כגון חיתוך ירקות ('לקנב את הירק'), הדחת כלים או סידור הבית (כגון הצעת המיטה), אינן נחשבות מלאכה.

מלאכה בת קיימא הנעשית באופן מקצועי ומשמעותי

בהגדרת המלאכה מתקיימים תנאים נוספים מעבר לממד היצירתי והאומנותי. כדי שפעולה תיחשב כמלאכה היא צריכה להיות פעולה מקצועית הנעשית בדרך אופיינית והיוצרת מוצר בר קיימא. כך למשל, קשירת לקשר היא מלאכה רק אם הקשר הוא מקצועי. כך נאמר במשנה:

אלו קשרים שחייבין עליהן קשר הגמלין וקשר הספנין וכשם שהוא חייב על קישורן כך הוא חייב על התירן רבי מאיר אומר כל קשר שהוא יכול להתירו באחת מידי או אין חייבין עליו:

יש לך קשרים שאין חייבין עליהן כקשר הגמלין וכקשר הספנין קושרת אשה מפתח חלוקה וחוטוי סבכה ושל פסיקיא ורצועות מנעל וסנדל ונודות יין ושמן וקדרה של בשר... כלל אמר רבי יהודה כל קשר שאינו של קיימא אין חייבין עליו.⁴²

⁴⁰ שמות לה, לילה.

⁴¹ גילת מצטט תוס' רי"ד על בבלי, ביצה יג ע"ב (ד"ה אינו): 'דמלאכת מחשבת אסרה תורה, מלאכה הצריכה אומנות, וקילוף אינו צריך אומנות' (גילת, פרקים בהשתלשלות ההלכה, עמ' 53) וכן רש"י שם: 'אלא מאי אית לך למימר – אף על גב דלמעשה הוא מלאכה, לשבת - מלאכת מחשבת שהיא מלאכת אומנות, אסרה תורה, שנשמכה פרשת שבת למלאכת המשכן בויקהל, והתם מלאכת מחשבת כתיב'.

⁴² משנה, שבת טו, איב.

רק קשר מקצועי אסור בשבת, פעולות יומיומיות כמו קשירת שרוכי נעליים ובגדים שתפקידם זמני והקשר אינו בר קיום אינן אסורות.⁴³

תנאי נוסף הנדרש כדי להחשיב פעולה למלאכה מקצועית הוא שהפעולה נעשית בדרך עשייתה הרגילה. פעולה הנעשית בשינוי אינה אסורה אלא מדברי חכמים 'הנוטל צפרניו זו בזו או בשניו וכן שערו וכן שפמו וכן זקנו וכן הגודלת וכן הכוחלת וכן הפוקסת רבי אליעזר מחייב וחכמים אוסרין משום שבות'.⁴⁴

גם הדיון בשיעור המלאכה מלמד את אותו העיקרון והוא שצריך שתהיה למלאכה תועלת ומשמעות. השיעור המחייב תלוי במטרת הפעולה: 'החורש כל שהוא המנכש והמקרסם והמזרד כל שהוא חייב המלקט עצים אם לתקן כל שהן אם להיסק כדי לבשל ביצה קלה המלקט עשבים אם לתקן כל שהוא אם לבהמה כמלא פי הגדי'.⁴⁵ אם מטרת ליקוט העשבים היא נקיון השטח – השיעור המחייב הוא 'כל שהוא', אך אם מטרת ליקוט העצים או העשבים היא האכלת בעלי חיים או הסקתם לצורך בישול, השיעור המחייב גבוה יותר.

כך גם לגבי מלאכת כותב שמוגדרת ככתיבה של טקסט שיש לו משמעות. לפיכך השיעור המינימלי הוא שתי אותיות. 'הכותב שתי אותיות בהעלם אחד חייב כתב בדיו בסם בסיקרא בקומוס ובקנקנתום ובכל דבר שהוא רושם על שני כותלי זווית ועל שני לוחי פנקס והן נהגין זה עם זה חייב... אחד בארץ ואחד בקורה כתב על שני כותלי הבית על שני דפי פנקס ואין נהגין זה עם זה פטור כתב אות אחת נוטריקון רבי יהושע בן בתירא מחייב וחכמים פוטריין'.⁴⁶ האותיות צריכות להיות נקראות יחדיו ולכן אם כתב על שני כותלי הבית – פטור. אך יתכן שגם לאות אחת תהיה משמעות, ולכן נחלקו חכמים ור' יהושע בן בתירא ביחס לכתיבה של אות אחת הנכתבת כנוטריקון, כלומר כמסמנת מספר או ראשי תיבות.

'כל המקללין פטורין' – מלאכה הנעשית בכוונת תיקון

תנאי להגדרת פעולה כמלאכת מחשבת האסורה בשבת הוא היותה פעולה של תיקון ולא של קלקול. המשנה מתארת את הלכות שבת 'כהררים התלוין בשערה, שהן מקרא מועט והלכות מרובות'.⁴⁷ על אמירה זו שואל התלמוד הבבלי: 'הלכות שבת מיכתב כתיבן?'.⁴⁸

⁴³ וכן הדבר גם לגבי שאר המלאכות: 'זה הכלל כל העושה מלאכה ומלאכתו מתקמת בשבת חייב' (משנה, שבת יב, א), 'כתב במשקין במי פרות באבק דרכים באבק הסופרים ובכל דבר שאינו מתקין פטור' (משנה, שבת יב, ה).

⁴⁴ משנה, שבת י, ו.

⁴⁵ משנה, שבת יב, ב.

⁴⁶ משנה, שבת יב, דה.

⁴⁷ משנה, חגיגה א, ח.

⁴⁸ בבלי, חגיגה י ע"א.

ותשובתו של התלמוד היא: 'מאי כהררין התלויין בשערה? מלאכת מחשבת אסרה תורה ומלאכת מחשבת לא כתיבא'.⁴⁹ זוהי אמירה חשובה. החכמים מודעים לכך שהעיקרון המגדיר מלאכה בשבת – 'מלאכת מחשבת' – הוא רעיון שאינו כתוב בתורה, הוא הר התלוי בשערה, כלומר הוא חידוש של החכמים. ההלכה הקדומה לא הכירה את המושג הזה ואסרה גם פעולות שאינן נחשבות מלאכת מחשבת. הדוגמה שמביא התלמוד לפעולה שאינה נחשבת מלאכת מחשבת היא: 'החופר גומא בשבת ואין צריך אלא לעפרה - פטור עליה'.⁵⁰ מדוע פטור על פעולה כזו? מפני שהגדרתה של כל מלאכה היא תיקון מה הנעשה בפעולה עצמה ושיפורו. אדם החופר גומא כדי לנטוע בה עץ או כדי להעמיד בתוכה יסודות לבניין אכן עושה מלאכה של תיקון, אולם אם מטרתו אינה הבור שהיא חופר אלא התוצר הנלווה של החפירה שהוא העפר, נחשבת פעולה זו כקלקול מפני שהבור שנוצר הוא קלקול של הקרקע ולכן אין חייבים עליה. גם אם הצורך בעפר הוא לשם מעשה תיקון אחר אין הוא הופך את פעולת החפירה עצמה למעשה של תיקון.

מה שמגדיר פעולה כמלאכת מחשבת, מלאכה של תיקון, הוא כוונתו של הפועל ומטרתו. כך קובעת המשנה ביחס לפעולות כמו קריעה ומחיקה: 'והתופר שתי תפירות הקורע על מנת לתפור שתי תפירות הקורע על מנת לתפור שתי תפירות... הכותב שתי אותיות והמוחק על מנת לכתוב שתי אותיות'.⁵¹ גם לגבי פעולת הסתירה נאמר בתלמוד: 'סותר על מנת לבנות במקומו – הוי סותר, על מנת לבנות שלא במקומו – לא הוי סותר'.⁵² פעולות הרס יכולות להיחשב תיקון רק אם הפעולה עצמה היא שלב ממשי של תהליך התיקון. לכן הריסה של בניין תיחשב תיקון רק אם מטרת ההריסה היא בנייה באותו מקום. ולכן פינוי הבניין הישן הוא חלק מהתיקון. אך אם למשל יפרק אדם בניין כדי לבנותו מחדש במקום אחר תיחשב הפעולה לקלקול ולא לתיקון.

דיון מעניין על אודות קלקול ותיקון מופיע בתלמוד על המשנה הבאה: 'הקורע בחמתו ועל מתו וכל המקלקלין פטורין. והמקלקל על מנת לתקן, שיעורו כמתקן'.⁵³ התלמוד מביא ברייתא הקובעת את ההפך: 'ורמינהו: הקורע בחמתו ובאבלו ועל מתו – חייב, ואף על פי שמחלל את השבת – יצא ידי קריעה'.⁵⁴ התירוץ לסתירה הוא ההבחנה 'הא – במת דידיה [קרובו המת], הא – במת דעלמא [מת שאינו קרובו]' קריעה של אבלות

⁴⁹ בבלי, חגיגה י"ע"ב. ופירש רש"י שם: 'מלאכת מחשבת – שהמחשבה חשבה בדעתו ונתכוון לה וזה לא נתכוון לה לבנין זה לפיכך פטור וזהו רמז מועט דאילו מלאכת מחשבת בשבת לא כתיבא אלא במשכן הוא דכתיב ולפי שסמך בפרשת ויקהל פרשת שבת לפרשת משכן אנו למדין מלאכת מחשבת לשבת'.

⁵⁰ בבלי, חגיגה י"ע"א

⁵¹ משנה, שבת ז, ב.

⁵² בבלי, שבת לא ע"ב.

⁵³ משנה, שבת יג, ב.ג.

⁵⁴ בבלי, שבת קה ע"ב.

על קרוב משפחה היא מצווה ולכן היא נחשבת כמעשה תיקון האסור בשבת. לעומת זאת, מי שקורע על מת שאינו קרובו, משחית את בגדו, והוא מקלקל ופטור. גם הקורע מתוך כעסו יכול להיחשב מתקן, התלמוד מציע שם את האפשרות שקריעת הבגד מתוך כעס גם היא תיקון 'דקעביד נחת רוח ליצרו'. ההשחחה מרגיעה את הכועס ולכן יש בה ממד של תיקון. הסבר אפשרי אחר הוא: 'דקא עביד למירמא אימתא אינשי ביתיה' – זהו אקט שמטרתו חינוכית, להטיל אימה על אנשי ביתו שישמעו בקולו לכן יכולה פעולה של קריעה או השחחה שכזו להיחשב לפעולת תיקון.⁵⁵

מלאכה הדורשת מודעות וכוונה

אחת הדרכים להבין את איסור המלאכה בשבת הוא על ידי השוואת איסור זה לאיסורים אחרים. התלמוד מספק כמה הבחנות בין פעולות אסורות שהמוקד שלהם הוא התוצאה בפועל ללא תלות בכוונת העושה לבין מלאכת שבת שהמוקד שלה הוא הכוונה והתודעה של הפועל. כך למשל נאמר על 'המתעסק' – אדם שהתכוון לעשות פעולה מותרת ובטעות

⁵⁵ על פי התלמוד הבבלי, התנא ר' שמעון סבר שמלאכה הנעשית שלא לשם המטרה והתכלית המקורית והמקובלת של אותה פעולה, אסורה רק מדברי חכמים ולא מן התורה מפני שהיא אינה מלאכת מחשבת אף שתוצאתה אינה קלקול. בתלמוד הבבלי נקראת תופעה זו 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', בתלמוד הירושלמי הניסוח הוא: 'עד שיהא לו צורך בגופו של דבר' (ירושלמי, שבת ב, ה, ה ע"א ומקבילות. כך למשל: 'המוציא... את המת במיטה, חייב. וכן כזית מן המת וכזית מן הנבלה וכעדשה מן השרץ, חייב. ורבי שמעון פוטר' (משנה, שבת י, ה). מטרתה המקורית של מלאכת הוצאת קשורה לרצון של האדם להוציא את חפציו, כליו, תוצרתו כדי שהם יהיו ברשות הרבים, או להכניס לביתו חפץ או סחורה מרשות הרבים לרשותו. לפיכך, הוצאת המת מן הבית, שמטרתה טיהורו של הבית מנוכחותו של המת או של כל טומאה אחרת, נחשבת מלאכה שאינה צריכה לגופה ולפי ר' שמעון, העושה אותה פטור. לדוגמה: מלאכת הסחיטה (שהיא תולדה של מלאכת דש) היא מלאכה שמטרתה היצרנית היא השימוש במיץ היוצא מן הדבר הנסחט. אבל פעולת סחיטה שנועדה לייבוש ולא לשימוש במיץ הנסחט אינה המטרה המקורית של מלאכה זו. כך נאמר בתלמוד הירושלמי 'רבי חייא בשם רבי יוחנן: דג שסחטו, אם לגופו הרי זה פטור, אם להוציא ציר חייב' (ירושלמי, שבת ז, ב, י ע"א). אם מטרת הסחיטה היא ייבוש הדג – הרי זה פטור, מפני שאין הסוחט מעונין בציר היוצא מן הדג אלא בדג עצמו. דוגמה נוספת: 'הצד נחש בשבת, אם מתעסק בו שלא ישכנו – פטור, אם לרפואה – חייב' (בבלי, שבת קז ע"א). מטרת מלאכת הצד היא רצונו של הצייד בבשרו או עורו של הניצוד. אם מטרת הצייד היא הגנה על הצייד זוהי מלאכה שאינה צריכה לגופה. כך ניסח זאת רש"י: 'וכל מלאכה שאינה צריכה אלא לסלקה מעליו הוי מלאכה שאינה צריכה לגופה דברצונו לא באה לו ולא היה צריך לה הלכך לאו מלאכת מחשבת היא לר' שמעון' (בבלי צד ע"א). (על ההסברים השונים שמביא רש"י להגדרת מלאשצ"ג ראו: יהודה ראק, כל מלאכה – מלאכת מחשבת וענפיה, ירושלים תשע"ז, עמ' 225–236). התנא החולק על ר' שמעון ומחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה הוא ר' יהודה בר אילעאי. לדעתו של יצחק גילת, אילעאי הוא מתלמידיו המובהקים של ר' אליעזר בן הורקנוס ולכן אך סביר שילך בשיטתו ויחמיר בהלכות שבת. ר' אליעזר לא קיבל את העיקרון של 'מלאכת מחשבת אסרה תורה' שהיא הגדרה חדשה ולא תואמת את ההלכה הקדומה (גילת, פרקים בהשתלשלות ההלכה, עמ' 51).

עשה פעולה דומה שאסורה. למשל: 'כגון חלב ושומן לפניו ונודע שזה חלב וזה שומן ונתכוון לאכול שומן והביט למקום אחר והלכה ידו אל החלב ואכלו... ולא דמי לשוגג דשוגג היינו שנתכוין לחתיכה זו עצמה אבל סבור שהוא שומן'.⁵⁶ דוגמה למתעסק בשבת היא: 'כגון שנתכוון לחתוך את התלוש וחתך את המחובר'.⁵⁷ למתעסק במאכלות אסורות ולמתעסק במלאכת שבת דינים שונים. מדוע? 'דאמר רב נחמן אמר שמואל: המתעסק בחלבים ועריות – חייב, שכן נהנה! ואי מתעסק בשבת – פטור, מאי טעמא? מלאכת מחשבת אסרה תורה!'.⁵⁸ באיסורי אכילה או באיסורי ביאה מה שקובע הוא התוצאה, לעומת זאת בשבת קובעות המחשבה והכוונה ולא רק התוצאה.⁵⁹

גם בין מלאכת שבת לבין מעשה נזק יש הבדל: 'אמר רבה: היתה אבן מונחת לו בחיקו ולא הכיר בה, ועמד ונפלה, לענין נזקין – חייב, לענין ארבעה דברים – פטור, לענין שבת – מלאכת מחשבת אסרה תורה'.⁶⁰ כאשר אדם מזיק את חברו או את רכושו של חברו עליו לפצותו בפיצוי הבסיסי – 'נזק' גם אם הפעולה נעשתה ללא כוונה. אך בשבת, בגלל הדרישה של 'מלאכת מחשבת', פעולה כזו אינה מחייבת.

ההבדל בין דיני נזיקין לדיני שבת יוצר מצבים שבהן פטור מנזק וחייב בדיני שבת. דוגמה לכך הוא הדין התלמודי במלאכת זורה: המשנה במסכת בבא קמא קובעת: 'אחד הביא את העצים ואחד הביא את האור המביא את האור חייב. בא אחר וליבה המלכה חייב. לבתה הרוח כולן פטורין'.⁶¹ כלומר, אף שהאדם הכיין את כל הנדרש לאש, אם הרוח היא זו שליבתה את האש והעבירה אותו לשדה חברו, פטור. התלמוד מביא ברייתא האומרת: 'ת"ר, ליבה ולבתה הרוח אם יש בלביו כדי ללבותה חייב ואם לאו פטור'.⁶² כלומר אף אם האדם היה מעורב בליבו האש אך לא היה בליבו די כדי להעביר את האש לשדה חברו ללא הרוח, הוא פטור. על כך שואל התלמוד: 'אמאי? ליהוי כזורה ורוח מסייעתו?' מדוע שאדם יהיה פטור על פעולה הנעשית על ידי הרוח? הרי כאשר אדם זורה את תבואתו כדי להפריד בין הגרעינים למוץ הוא זקוק לרוח שתסייע לו להעיף את המוץ, פעולה כזו היא מלאכה אסורה בשבת. אם כן, מדוע שנזק הנוצר על ידי הרוח לא יהיה באחריותו של המבעיר? 'רב אשי אמר כי אמרין זורה ורוח מסייעתו הני מילי לענין שבת דמלאכת מחשבת אסרה תורה אבל הכא גרמא בעלמא הוא וגרמא בנזקין פטור'.⁶³ מה שקובע

⁵⁶ רש"י, כריתות יט ע"ב.

⁵⁷ רמב"ם, הלכות שבת א, ט.

⁵⁸ בבלי, כריתות יט ע"ב.

⁵⁹ גם הגדרת 'דבר שאינו מתכוון' קרובה למתעסק. לדוגמה: 'דתניא, רבי שמעון אומר: גורר אדם מטה כסא וספסל, ובלבד שלא יתכוין לעשות חריץ' (בבלי, ביצה כג ע"ב). ראה בעניין זה בספרו של יהודה ראק, כל מלאכה, עמ' 109–116.

⁶⁰ בבלי, בבא קמא, כו ע"ב.

⁶¹ משנה, בבא קמא ו, ד.

⁶² בבא קמא ס ע"א.

⁶³ בבלי בבא קמא שם.

פעולה כמלאכה בשבת הוא כוונתו ותכנונו של הפועל, כיוון שכך מתנהלת פעולת הזרייה הרי שזו מלאכת מחשבת, או בלשונו של רש"י: 'מלאכת מחשבת - נתקיימה מחשבתו דניחא ליה ברוח מסייעתו'. לעומת זאת, לענין חיוב נזיקין דרושה זיקה ישירה בין המזיק לנזק.

נסכם: העיון במקורות ביקש לזקק את איסור המלאכה במחשבה ההלכתית של חז"ל ולפרשו. איסור המלאכה אינו זהה לאיסור העבודה ולחובת המנוחה בשבת. מלאכה היא פעולה תכליתית היוצרת מתוך החומר דבר מה חדש המשמש את האדם בחייו. בכך דומה המלאכה האנושית למעשה בראשית. המלאכה דורשת מיומנות ומחשבה כמלאכת המשכן. היא צריכה להיעשות בדרך הנורמטיבית והמקצועית ותוצרת המלאכה צריכה להיות בת קיימא. פעולה היוצרת קלוקל אינה מלאכה ופעולה שנעשית ללא מודעות או כוונה אינה מלאכה.

איסור מלאכה בשבת והטכנולוגיה המודרנית

הגדרת המלאכה האסורה בשבת כפי שהגדירו אותה חכמים מעלה שאלות רבות ביחס לשימוש בטכנולוגיה מודרנית בשבת. פעולות שדרשו בעבר מיומנות גבוהה נעשות היום בפעולה פשוטה שאינה דורשת מיומנות. ומנגד, הרבה פעולות פשוטות שבעבר נעשו באופן ידני ולא נחשבו כמלאכה, כמו פתיחה וסגירה של תריס או נעילה של דלת, נעשות היום על ידי אמצעים חשמליים ואלקטרוניים. תמורות אלו יצרו אתגר הלכתי-פרשני. כיצד להתייחס לדגמי הפעולה החדשים?

קודם שנכנס לדיון ההלכתי על אודות הגדרת המלאכה בימינו, יש להדגיש ששאלת היותה של פעולה מלאכה או לא אינה ממצה את הדיון על אודות משמעותה של הפעולה בשבת. בסעיף הבא אדון בשיקולים חשובים נוספים שתפקידם שמירת אופיה ומשמעותה של השבת.

הדיון ההלכתי החל סביב שאלת היחס לשימוש בחשמל בשבת. המחלוקת הגיעה לשיאה בוויכוח שהתקיים במחצית המאה העשרים בין הרב שלמה זלמן אויערבך לרב אברהם ישעיהו קרליץ – החזון אי"ש.⁶⁴

הרב אברהם ישעיהו קרליץ פרסם בשנת תש"ח את ספרו על הלכות שבת. שם טען שהפעלת זרם החשמל בשבת אסורה והיא כמלאכת 'בונה', שהיא מאבות המלאכה האסורות בשבת מן התורה:

⁶⁴ על המחלוקת בין הרב אויערבך לחזון אי"ש ראו מה שכתבתי: אריאל פיקאר, 'שיקולים מטה-ההלכתיים ביחס לשימוש בחשמל ובמכשור טכנולוגי בשבת', בתוך: הלכה בעולם חדש – שיח רבני בחברה מודרנית, ירושלים תשע"ב, פרק שביעי.

יש בזה משום תיקון מנא [=תיקון כלי] כיון שמעמידו על תכונתו לזרום את זרם החשמל בתמידות, וקרוב הדבר דזה בונה מן התורה, כעושה כלי... תיקון צורה להגשם ונעשה על ידי זה שמוש, ודאי חשיב בונה.⁶⁵

כוונת הדברים היא שפעולה ההופכת 'גשם' – חומר גלם, ל'צורה' – כלי שניתן לעשות בו שימוש, נכנסת תחת הקטגוריה של 'בונה', ולפיכך היא אסורה בשבת מדין תורה. כך גם הפעלה של מערכת חשמלית מפיחה חיים בחומר, במערכת החשמלית, ובכך נותנת לחומר 'צורה'.

הרב שלמה זלמן אויערבך, לא קיבל את עמדתו של החזון איש⁶⁶ והחל בהתכתבות ענפה עמו:

לענ"ד [=לעניות דעתך] אין בהפעלת זרם משום בונה, והוא קרוב יותר לחיבור פתילה עם שמן שבנר כדי להאיר, או כמשתמש בזרם של מים ורוח כדי לסובב ולגרום תנועה, מבלי שתיעשה שום מלאכה. וגם כיון שהלחיצה בכפתור לפתוח או לסגור מעגל הוא דבר קל שעושים אותו תדיר, לכן אפילו במחובר הרי זה קרוי רק בשם 'השתמשות', ולא כעושה כלי מחדש דחשיב כבונה.⁶⁷

פעולה תיחשב כמלאכה בשבת אם היא יוצרת משהו חדש ולא משתמשת רק בכוח קיים. החשמל הוא כוח קיים כמו זרם המים או הרוח והאדם משתמש בו ללא כל מאמץ, תכחום או מיומנות. זהו 'דבר קל' ושגרתו 'שעושים אותו תדיר'. לפיכך שימוש בחשמל בשבת כשלעצמו אינו נחשב מלאכה. יש להבהיר, שימושים רבים בחשמל הם אכן פעולות יצירתיות, אך האיסור אינו עצם השימוש בחשמל אלא השימוש בחשמל כדי לעשות מלאכה. כך למשל טוען הרב אויערבך שאסור להשתמש בחשמל כדי להדליק אור מפני שיצירת אור אסורה בשבת, אך באופן עקרוני מותר להדליק מאוורר מפני שאין איסור להניע את כנפי המאוורר בשבת (בידיים למשל) כדי להשיב רוח.⁶⁸ החזון איש מתמקד

⁶⁵ אברהם יהושע קרליץ, ספר חזון איש – אורח חיים מועד, בני ברק תשנ"ד, הלכות שבת סימן נ, סעיף ט.

⁶⁶ בדיונו ההלכתי מספר הרב אויערבך מדוע החל לעסוק בנושא הזה: 'פסק זה של רבנו [החזון איש] גרם לי צער כי זה למעלה מעשר שנים שהיה לי משא ומתן בזה עם אחד מחשובי המוצי"ם [=מורי צדק, דיינים] שבירושלים שהוא כבר בעלמא דקשוט [=עולם האמת], ואחרי עיון רב הסכים לדברי ועשיתי מעשה להתיר – לאמי מורתי תחיה שלצערנו הגדול כברו אזניה משמוע – להשתמש בשבת במכונה שקולטת קול המדבר ומקרבתו לאוזן השומע והוא ממש 'טלפון קטן' שפועל ע"י אבן חשמלי, ויש בתוך המכונה כפתור לפתוח ולסגור תמיד את הזרם היינו לפתוח בשעה שרוצים לשמוע ואח"כ סוגרים כדי שלא יכלה כח החשמלי של האבן לבטלה וגם מפני רעש המכונה שקשה לסובלו תדיר, והתרנו לפתוח ולסגור בשבת ויו"ט' (מנחת שלמה, ב, סימן כה, ירושלים תש"ס)

⁶⁷ מנחת שלמה, א, סימן יא, ירושלים תשמ"ו.

⁶⁸ הרב אויערבך לא התיר למעשה בעיקר בגלל דעתו האוסרת של החזון איש, אך היתרו העקרוני מהווה בסיס לכל ההיתרים שנועדו לכוחות הבטחון והרפואה או לאנשים עם צרכים מיוחדים.

בפעולה של חיבור מכשיר לזרם חשמלי ורואה בכך יצירה הדומה למלאכת בונה. הרב אויערבך מתבונן בתוצאה של חיבור המכשיר לזרם. אם התוצאה אינה יצירתית אלא רק 'שימושית' כלומר מקלה על פעולה שאפשר לעשותה אף ללא מלאכה, הרי שאין לראות בעצם החיבור לחשמל מלאכה בשבת. בהמשך לדרכו של הרב אויערבך, התיירו, במכון צומת (העוסק בשאלות של טכנולוגיה מודרנית ועולם ההלכה), שימוש במערכת הגברת קול בשבת או שינוי זרם חשמלי במכשירים שונים (בתנאים מסוימים שנועדו למנוע פעולות אסורות בשבת עצמה).⁶⁹

דוגמה נוספת לסוג החשיבה הזה נמצא בדבריו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ' שהתייחס לשימוש בכרטיס מגנטי לפתיחת מנעול (כפי שנהוג במלונות) בשבת:

אם השימוש בכרטיס המגנטי מוגבל לפתיחת המנעול (נורת הסימון שבמנעול הדלת היא נורת לד), כי אז יש מקום להתיר בשינוי כיון שאין כאן תוצאה של מלאכה אסורה אלא עובדין דחול בלבד ואם אינו מוצא אינו יהודי שיכניס בעבורו את הכרטיס ויפתח לו את הדלת, אפילו שיש בכך איסור דרבנן בוודאי במקום צער גדול שלא יוכל להיכנס לחדרו כל השבת יש להתיר לפתוח את הדלת ולהיכנס... והוא הדין לצאת לצורך הארוחות... אבל אם הכרטיס עשוי להדליק גם את התאורה, והדבר ידוע ומתוכנן שמדליקים את האור על ידי הכנסת הכרטיס, כי אז לפני השבת יכבה האור את הנורות שבחדר על ידי המתגים שלהם, כך שהם לא יידלקו בכניסתו...⁷⁰

כלומר, שימוש בכרטיס חכם לפתיחת הדלת אינו אסורה באופן עקרוני, אף שמדובר בשימוש בחשמל, ולכן ניתן להתיר זאת בעיקר כאשר מדובר בצורך השבת עצמה.⁷¹ אפשר להניח שלאור השינויים הטכנולוגיים בחיי היום-יום יידרשו חכמי ההלכה לדיונים מסוג זה שוב ושוב. ישנו מרחק תודעתי ותרבותי גדול והולך בין מלאכות שבת המנויות במשנה לבין פעולות שגרתיות חסרות מאמץ ולעתים אף חסרות מודעות וכוונה שמפעילות תאורה, מיזוג ועוד שלל מכשירים. תמורות אלו דורשות מאיתנו התייחסות חדשה ועדכנית לשאלת המלאכה בשבת וניסיון לעצב להגדיר מחדש ולמייץ את פעולות האדם. ההלכה הפורמלית, היינו ההגדרות הטכניות של מלאכות שבת, שוב אינן מועילות ואינן משקפות את התרבות החומרית שבה אנו חיים.

⁶⁹ הרב ישראל רוזן, 'שינוי זרם חשמלי בשבת: עיקרון הלכתי ויישומי', תחומין כו (תשסו) 83–99.

⁷⁰ שו"ת שיח נחום, סימן כה, ירושלים תשס"ח.

⁷¹ לדיון בעמדתו של הרב רבינוביץ' ראו: הרב אלי רייף ודרור פיקסלר, 'הפעלת חיישנים בשבת', אמונת עתיך 104, תמוז תשע"ד עמ' 54–65. הרב נחום אליעזר רבינוביץ', 'נספח: בדין חיישנים', אמונת עתיך 104, תמוז תשע"ד, עמ' 66–68. הרב איתם הנקין, 'גדרי האיסור בדלת חשמלית ושאר חיישנים בשבת-תגובה', אמונת עתיך 105, תשרי תשע"ה עמ' 81–85. רייף ופיקסלר, 'עוד בעניין זה', אמונת עתיך 105, עמ' 86–87 תשרי תשע"ה. ראו גם: יונתן רוזנצוויג, 'חשמל בשבת: לחשוב מחדש', דעות 76, אלול תשע"ו תשרי תשע"ז.

ההגדרות העקרוניות והיסודיות של מלאכה בשבת בתפיסתם של חז"ל יכולים להוות מקור השראה ובסיס להגדרת מלאכה בשבת גם בעולם המודרני. הוה אומר, מלאכה היא פעולה יוצרת הגורמת לשינוי בעל ערך. מלאכה היא פעולה שיש בה דמיון לבריאה, למעשה בראשית. ולכן מלאכה היא פעולה שתכליתה שינוי ותיקון. בהימנעות מעשיית מלאכה בשבת אנו משתחררים ליום אחד מהפעלתנות ומהיצירתיות המאפיינים אותנו כבני אדם, וחיים כחלק מהמציאות בלי לפעול בתוכה ובלי לשלוט בה ולשנות אותה. זהו מחזור החיים הנכון לאדם, שישה ימים של יצירה ושל מלאכה ויום של שביטה ומנוחה, התבוננות וקדושה.

לא כל פעולה אנושית היא מלאכה. מלאכה היא פעולה שתכליתה שינוי ותיקון. הגדרה זו קשורה לתכלית הפעולה, ומתלווה אליה תנאי נוסף שקשור באמצעי ולא בתכלית; והוא שהפעולה תהיה 'מלאכת מחשבת' – פעולה הדורשת מיומנות וידע טכני ומקצועי. ההבדל הגדול בין העולם העתיק לבין העולם הטכנולוגי הוא בתחום המיומנות. העולם הטכנולוגי מאפשר לנו יצירה משמעותית בלחיצת כפתור, ולכן לא המיומנות של עושה הפעולה חשובה אלא השינוי שהפעולה עושה. אמור מעתה, פעולה תיקרא 'מלאכת מחשבת' משום שהיא יוצרת שינוי ותיקון כאשר היא נעשית באופן מכוון וישיר על ידי האדם, אף אם אינה דורשת מיומנות אנושית גבוהה אלא לחיצה פשוטה על כפתור של מכשיר (שבתוכו נמצאת אותה מיומנות) המבצע את השינוי. לעומת זאת, על פי היגיון זה, כאשר הפעולה אינה יוצרת שינוי ותיקון היא אינה מלאכת מחשבת, אף אם היא נעשית על ידי מכשיר חשמלי או אלקטרוני. מלאכת מחשבת תלויה בתוצאה של הפעולה האנושית ולא בטכניקה שלה. הגדרת המלאכה כמלאכת מחשבת עוברת מהאדם העושה את הפעולה למכונה העושה את הפעולה בהפעלת האדם.

הנה מספר דוגמות: מלאכות הקשורות להפיכת חומרי גלם למזון הראוי לאכילה, כגון בישול ואפיה. פעולות המשנות באופן ממשי את המציאות כגון הפעלה של תאורה⁷² ושל מיזוג אוויר. פעולות של תיקון כלים ומכשירים מקולקלים, תיקון בגדים, תפירה, כיבוס וגיהוץ. הפקה של אנרגיה כגון הפעלה של מנוע, גנרטור וכדו'. אלו הן מלאכות, בין אם הן נעשות במיומנות ידיים או בהפעלה, אפילו קלה, של מכונה המבצעת פעולה הדורשת מיומנות כגון הדפסה במדפסת או כיבוס במכונה. בהגדרה זו יש לכלול גם מעשי

⁷² על פי הגדרתנו, יצירת אור היא מלאכה ללא תלות בשאלה מה מקור האור. אין הבדל בין חוט להט לנורת LED על אף שפוסקים רבים הבחינו ביניהם. מנקודת המבט שלנו, מה שקובע הוא התוצאה של יצירת אור עבור האדם. לעומת זאת הדלקה של נורית ביקורת (למשל בפתחת דלת על ידי כרטיס) אינה מלאכה ללא תלות בשאלה ממה עשוי האור.

אמנות כגון כתיבה, ציור, פיסול, צילום, כל אלה הן יצירה ומלאכת מחשבת אם הן נעשות בכונת מכוון.⁷³

לעומת זאת, פעולות שאינן יצירתיות, פעולות שמותר לעשותן בשבת, אך השימוש במכשיר רק מקל עליהם אינן מלאכה. כך למשל: פתיחה וסגירת דלתות או תריסים על ידי חשמל, הפעלת מאורר חשמלי (בשונה ממזגן) שימוש במעלית, הגברת קול, או נסיעה ברכב חשמלי,⁷⁴ אלו אינן מלאכות, מפני שמדובר בסך הכל בהגברה של יכולת אנושית שאינה יצירתית. כיוון שאפשר לעלות במדרגות ואפשר ללכת ברגל ואפשר להרים את התריס במשיכת רצועה. אלו אינן מלאכות ולכן שימוש באנרגיה חשמלית כדי לעשותן ביתר קלות ונוחות אינן נחשבות, לדעתנו, כמלאכה.

שיקולים נוספים הנדרשים לשמירת השבת

כפי שכתבתי לעיל, המערכות הטכנולוגיות עלולות לשבש את השבת, את מנוחתה ואת קדושתה.⁷⁵ יש פעולות אנושיות שאינן מלאכה אך עשייתן פוגעת בערכה ובמשמעותה של השבת. הנה כמה דוגמות: יש פעולות שאינן מלאכה או עבודה אך עשויות לגרום, מבלי משים, את האדם לעיסוק בעבודה וביצירה. כך גם לגבי פעולות הקשורות למסחר, לקנייה או למכירה, בין אם מדובר בחנות המעסיקה עובדים ודורשת מן האדם לצאת ממקומו ולשקוע בעולם של רכושנות וצרכנות, ובין אם מדובר בקנייה של מוצרים דרך הרשת הנעשית מהבית והפוגעת ביכולת שלנו להתנתק מחיי החולין ומהצורך האנושי להגדיל את רכושנו ובכך לשלוט בעולמנו. ישנם מצבים חריגים שבהם אנו זקוקים

⁷³ הרב נחום רבינוביץ' התיר להיכנס בפתח בניין שבו הדלת הנפתחת באופן אוטומטי ע"י חיישני תנועה או גלאי נפח והנימוק לכך הוא: 'אין כאן שום פעולה ישירה שהדלת הנורה או לפתיחת הדלת... אין האדם עושה שום פעולה ישירה לא בנורה ולא בדלת, אלא הכל נעשה על ידי חיתוך קרני אור, או על ידי פליטת חום הגוף. והיכן מצונו שבכגון אלה יש בהם משום מעשה כל שהוא, ואין צריך לומר מלאכה? [...] שאין כאן מלאכה דאורייתא, הואיל והתנועה של האדם הינה בעצמותה פעולת היתר גמור, והרי האדם נכנס ויוצא מן החדר לצרכיו, והוא הדין לכל תנועה שהיא לתומה, מותר להיכנס ולצאת' (שו"ת שיח נחום, סימן כה, ירושלים תשס"ח).

⁷⁴ רכב מונע בבנדין אסור משום שהאדם יוצר אנרגיה במנוע. לעומת זאת רכב חשמלי אינו מייצר אנרגיה אלא משתמש בה.

⁷⁵ החתם סופר שינה את מעמדה של קטגוריית איסורי 'עובדין דחול' מאיסור שנחשב קל אף יותר מאיסורי שבות, ולכן מותר לעשותו בשינוי, לאיסור חמור כאיסור מן התורה. על כך כתב אדמיאל קוסמן: 'החתם סופר רצה "להעלות" את רמת האיסורים הקשורים בקטגוריית איסורי "עובדין דחול" בכדי להאבק בהיתרי מורי ההוראה מחוגי הרפורמה, שנטו להקל ככל האפשר בסידורים ההלכתיים שיאפשרו שימוש בכלים הטכנולוגיים זה מקרוב הומצאו' (אדמיאל קוסמן, 'תפקידה המרכזי של קטגוריית איסורי "עובדין דחול"', בתוך: דניאל גוטוויין ומנחם מאוטנר (עורכים), משפט והיסטוריה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 100). דימה שלמהלך של החתם סופר יש רלוונטיות הולכת וגדלה בדורנו, יש 'להעלות את האיסור' ולראות בפעולות של חולין פגיעה במצוות השבתון.

לתרופה או למוצר בסיסי כל שהוא שאינו מצריך עיסוק מרובה והוא אינו דומה למסחר הרגיל העוטף אותנו בחיי היום-יום.

הרעיון התלמודי של תקנות וגזרות מהווה מקור השראה חשוב. חז"ל היטיבו להבין את נפש האדם ואת דרכי התנהגותו ויצרו מערכת נוספת של איסורים שנועדה להרחיק את האדם מן המלאכות בשבת. כך למשל, ראוי לו לאדם שלא יקרא בשבת ספרות מקצועית הקשורה לעבודתו, אף שפעולת הקריאה אינה מלאכה, היא עלולה במקרים כאלו לגרור את האדם למחוזות של עבודה יומיומית. מאידך אין סיבה לאסור קריאה בספר דיגיטלי בשבת, משום שזו בוודאי אינה עבודה ואף מלאכה יצירתית אין כאן. דא עקא, יש להבחין בין קריאת ספר דיגיטלי ממכשיר שמיועד רק לכך (כמו קינדל) לבין קריאת הספר במחשב או בטלפון חכם. מדוע? מפני שכל שימוש תמים במחשב או בטלפון עלול לגרור את האדם לפעולות של עבודה או מלאכה אף שלא התכוון לעשות כך מלכתחילה.

יש לעצב את המרחב שבו אנו נמצאים בשבת. ההשראה לרעיון זה נובעת מהספרות התלמודית הדנה במושג ה'מוקצה' וכן משיטת בית שמאי בעניין 'שביתת כלים'. המרחב הביתי שבו אנו חיים משפיע על תחושותינו ועל מעשינו. כדי לקיים שבת משמעותית יש לעצב את הסביבה הביתית כמקום שמאפשר ואף מטפח את ערכיה של השבת. ראוי שחפצים הקשורים באופן מובהק לימי החול ולחולין יהיו כבויים ומאופסנים. כלי העבודה שלנו, התיק והארנק, חשבונות לתשלום ושאר החפצים המסמלים עבורנו את עולם העבודה והמלאכה.

שיקול חשוב נוסף. יש ערך רב ברעיון המופיע בספר שמות 'שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי', כמגביל יציאה למרחקים גדולים.⁷⁶

עם זאת חשוב מאוד לעמוד על ההבחנה המקובלת בחז"ל בין מלאכה של ממש לבין פעולות שאינן מלאכות אך פוגעות בקדושתה של השבת ובאווירתה המיוחדת. כפי שלימדונו חז"ל, אין לעשות מלאכה בשבת אלא במצב של פיקוח נפש או ספק פיקוח נפש. לעומת זאת את אותן פעולות שאינן מלאכות יש לאפשר אף לצורך גדול שאינו פיקוח נפש עבור זקנים ונכים או למניעת הפסד גדול או סבל משמעותי או לצורך מצווה.

אריאל פיקאר

מכון שלום הרטמן ומכון שכטר למדעי היהדות

ariel.picard@gmail.com

⁷⁶ לדוגמה, נסיעה ברכב חשמלי אינה מלאכה. אולם כאן יש לגזור גזרה משום 'שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי'. יוצאים מן הכלל במקרה זה הם נכים וזקנים הנוסעים למרחק שבו אדם ממוצע יכול ללכת ברגליו.